

*А.Ю.Чабан
(Черкаси)*

Виникнення та формування державотворчої ідеї української козацької держави

Сьогодні все більш вчених-істориків звертається до вивчення проблеми функціонування української козацької держави. Досліджуються все нові аспекти цього справді унікального явища в історії європейської цивілізації.

Переважна більшість авторів досконало аналізує процес творення козацької держави, її функціонування. Дещо менше уваги звертається на виконання державотворчої ідеї українського народу, яка лежала в основі конкретних кроків політичних діячів в даному

напрямку. Коли вони стали домінувати в соціальній свідомості, хто був конкретним носієм, які чинники впливали на її утвердження? Ці питання є надзвичайно актуальними для дослідників вказаної проблеми.

Безумовно, витоки української державності простежуються з найдавніших часів: від формувань державного об'єднання антів, східнослов'янських племінних князівств, міжкнязівських об'єднань Київської Русі. Вони не були знищені і в час феодалної роздрібленості, оскільки, як справедливо вказують дослідники, навіть в цей смутний час землі в мініатюрі відтворювали політичну структуру Давньоруської держави.

Однак мова йде про цілком визначений час виникнення козацької держави - середину XVII ст. Це був вищий ступінь державотворчої ідеї і її здійснення українським народом. На неї в значній мірі впливали традиції, що існували в народі. Це є одним із надзвичайно важливих чинників. Але далеко не єдиним. На нашу думку необхідно було б дослідити всі фактори що привели визрівання державотворчої ідеї до здійснення конкретних заходів по її втіленню в життя в комплексі.

На наш погляд, вивчення цих чинників в органічній єдності дасть змогу дати відповідь на всі питання виникнення, функціонування козацької держави. Тільки одне з них, що хвилює чимало дослідників: як стало можливим існування в козацькій державі демократичних форм правління, в той час, що характеризувався розквітом монархізму, випереджуючи аналогічні процеси в інших державах на багато років? І даючи відповідь на це питання, навряд чи можна пояснити лише давніми традиціями, що жили в народі. Тут діяли і інші об'єктивні чинники життя тогочасного суспільства.

До них слід віднести внутрішні та зовнішні обставини, які сприяли виникненню державотворчої ідеї, її утвердженні в суспільній свідомості. До внутрішніх ми відносимо - мотиваційні фактори, що впливали на зародження устремлень створення самостійного державного формування всередині певної частини українського етносу. До них, крім вже названої - наявності давніх традицій державотворчих процесів слід віднести, на наш погляд, найважливіший, це виникнення та визрівання українського козацтва. Саме з його появою, і, особливо в час становлення як суспільно-політичного явища державотворча ідея стала

домінуючою, що привело до створення козацької держави в середині XVII ст. На основні форми діяльності державного формування мали вирішальний вплив козацький звичаєвий спосіб взаємовідносин, воєнна організація - Запорізька Січ, господарські відносини і т.п.

До внутрішніх чинників слід віднести також усвідомлення переважною більшістю козацького населення, селянами та міщанами тогочасної України загрози втрати своєї самобутності, або й повного винищення, що стало реальним в час масованого тиску з різних сторін. До цієї групи чинників слід віднести і появу в середовищі козацтва лідерів, що відстоювали ідею автономії, самостійного формування. Це такі видатні люди свого часу, як Предслав Лянцкоронський, Євстафій та Богдан Ружинські, Венжик Хмельницький, Євстафій Дашкевич, Дмитро Вишневецький, Іван Підкова, Криштоф Косинський, Северин Наливайко, Петро Конашевич-Сагайдачний, Самійло Кішка, Михайло Дорошенко, Тарас Федорович, Павло Бут, Дмитро Гуня, Яків Острянина і звичайно видатний громадський та політичний діяч Богдан Хмельницький.

Особлива роль у визріванні державотворчої ідеї належить населенню Середнього Подніпров'я, де відбувалися початкові процеси зародження козацтва, де функціонували практично автономні Черкаське та Канівське староства, а також там, де була відсутня тривалий час міцна централізована влада державних формувань Литви і Польщі. Саме населення середньої Наддніпрянини консолідувало навколо себе значну кількість втікачів, що поселилися тут протягом 50-90-х років XV ст.

До зовнішніх чинників, що вплинули на визрівання державотворчої ідеї до її реального втілення в життя можна було назвати декілька. Це, насамперед, вплив держав-сусідів, що мали свій інтерес на українських землях. Дуже часто ці інтереси пересікалися, приводили до конфліктів, у які втягувалося українське населення. Сусіди-держави сприяли, або протидіяли формуванню на території України автономних державних утворень, що відіграло значний вплив на ці процеси.

Насамперед, в історичному плані на першому етапі це був вплив Великого Литовського князівства. Саме в час інкорпорації до його складу українських земель спостерігається відродження зруйнованого господарства, спорудження ряду укріплених замків, які пізніше стали центрами автономістичних утворень. Литовська доба

привела до виникнення протидії українських та литовських князівств проти проникнення польської шляхти на українські землі. І хоча в цілому литовський період був позитивним для визрівання державотворчої ідеї українського народу, але він не носив вирішального характеру, оскільки Велике Литовське князівство, надаючи певну автономію українським землям, будувало свої відносини на основі дискримінації місцевого населення, а також залишило порубіжні території практично наодинці з жорстокими ворогами.

Важливим зовнішнім чинником були агресивні походи на українські землі кримських татар, які були васалами османської Туреччини. Їх винищувальний зміст привів до виникнення збройних загонів, а згодом і до створення збройної організації козацтва - Запорізької Січі. Але не лише озброєна боротьба визначала взаємостосунки Криму з Україною в той час. Саме тоді розпочинаються перші дипломатичні кроки самостійних формувань українських земель. І не випадково, своїм першим союзником Богдан Хмельницький обрав саме Кримське ханство.

Чи не найбільш значними були інтереси на Україні Польської держави. Посилення тиску на українське населення в економічній, політичній та духовній сферах стало могутнім стимулятором для утвердження ідеї утворення своєї власної держави, яка могла б захистити місцеве населення. Але, не лише це визначало вплив Польщі на утворення української держави. Їх палітра значно різнобічніша. Це і на певних етапах сприяння автономістичним тенденціям з боку польського короля, який бачив в українському козацтві бар'єр проти проникнення агресорів на свої території. А також вплив значної частини польської шляхти, яка служила на Січі, спільність інтересів селян та міщан тощо.

Добре дослідженим у вітчизняній історіографії є питання про вплив Російської держави на визрівання державотворчих процесів на Україні. Безумовно, тут є чимало прикладів позитивного впливу на її розвиток з боку російських державців. Однак слід відзначити, що виступали вони з інтересів власної держави, і відстоювали їх у взаємовідносинах з українським населенням, а також з Польщею, Кримом стосовно України.

Уривками без певної системи викладені в сучасній історіографії питання впливу на утвердження державотворчих процесів на Україні інших держав, впливових сил того часу. Зокрема мова йде про

вплив римо-католицької церкви. Дуже поширеною є думка лише про його негативний результат на українську державність з боку представників цієї конфесії. Однак аналіз історичних джерел того часу, показує що існували і інші, позитивні моменти цих стосунків. Відомо, що папа Римський Климент VIII вбачав в українському козацтві єдину реальну силу, що могла протидіяти агресивному проникненню мусульманського агресивного світу в Європу. Він відстоював ідеї автономізації козацького формування. Практично недослідженою є проблема взаємовідносин українського козацтва з наддунайськими князівствами, саме з позицій утвердження державотворчих процесів. Відомо, що господарем Молдавії був Іван Підкова, воювали в Молдавії, Валахії Дмитро Вишневецький, Богдан Хмельницький, інші гетьмани України, які використовували придунайські князівства як полігон для своїх державницьких устремлень.

На нашу думку, це далеко не повний перелік внутрішніх та зовнішніх факторів, що привели до виникнення та визрівання державотворчої ідеї українського народу. Дальший пошук взаємозв'язків між ними, відмова від усталених стереотипів дасть змогу в повному об'ємі дослідити це унікальне явище.